

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та національної безпеки

Кафедра економічної теорії, інтелектуальної
власності та публічного управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Демяненко Євгеній Юрійович

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 332.14

(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Стратегічні напрями публічного управління інноваційною політикою
регіонів

(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

Демяненко Є.Ю.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи

Якобчук Валентина Павлівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

К.е.н, професор

(науковий ступінь, вчене звання)

Житомир – 2021

АНОТАЦІЯ

Демяненко Є. Ю. Стратегічні напрями публічного управління інноваційною політикою регіонів. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 – публічне управління та адміністрування. – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

Визначено теоретичні основи інноваційної політики, проведено аналіз стану інноваційної політики в регіонах України. Запропоновано напрями її вдосконалення: стратегічне планування, застосування механізмів державно-приватного партнерства, формування сприятливого інноваційного середовища.

Ключові слова: публічне управління, стратегія, інновація, інноваційний розвиток регіону, регіональна інноваційна інфраструктура, інноваційна політика регіону, регіональна інноваційна система, регіональний інноваційний потенціал.

SUMMARY

Demianenko E.Y. Strategic directions of public management of innovative policy of the regions. – Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 281 – public administration and administration. – Polissa National University, Zhytomyr, 2021.

Theoretical bases of innovation policy are defined, analysis of the state of innovation policy in the regions of Ukraine is carried out.

Directions of its improvement are proposed: strategic planning, application of public-private partnership mechanisms, formation of a favorable innovation environment.

Keywords: public administration, strategy, innovation, innovative development of the region, regional innovation infrastructure, innovative policy of the region, regional innovation system, regional innovation potential.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕГІОНІВ.....	7
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	15
РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕГІОНІВ.....	20
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ.....	35

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Новітні технологічні зміни в економіці країни в умовах глобальних трансформацій світового господарства є основою для підвищення її конкурентоспроможності, економічного зростання та соціального добробуту. Економічний розвиток регіонів України можливий за умов активної реалізації інноваційної політики держави, ефективного використання механізмів та інструментів підтримки регіонального інноваційного процесу.

В дослідженнях спрямованих на визначення шляхів реалізації регіональної інноваційної політики вчені відображають ряд проблем побудови стратегій розвитку інновацій в регіонах. Широке висвітлення цієї проблематики знайшло своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Єрмакової О.А., Луцківа О.М., Узунова В.В., Федулової Л.І., Шумпетера І..

Метою кваліфікаційної роботи є на основі дослідження основних теоретичних підходів та успішної зарубіжної практики, та враховуючи сучасний стан регіональної інноваційної політики в Україні показати шляхи подолання проблем та перспективи інноваційного розвитку регіонів .

Для досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі було визначено та вирішено такі задачі:

- визначити суть, цілі та завдання регіональної інноваційної політики;
- здійснити аналіз стану інноваційної політики регіонів України;
- з'ясувати проблеми у формуванні регіональної інноваційної політики;
- визначити перспективні напрями вдосконалення інноваційної

політики на регіональному рівні.

Об'єктом дослідження є процес публічного управління інноваційною політикою регіонів.

Предметом дослідження є проблемні питання формування стратегічних напрямів публічного управління інноваційною політикою регіонів.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність загальних та спеціальних методів, а саме – методів якісного аналізу та синтезу, що використовувались при дослідженні сутності, основних принципів управління інноваційною політикою регіону, при опрацюванні її нормативно-правового та організаційного забезпечення; методи порівняння застосовувались при виявленні особливостей управління інноваційною політикою в регіонах України; метод комплексного аналізу та узагальнення – для формулювання визначень, висновків, що виносяться на захист; структурно-функціональний метод – для з'ясування основних структурних ознак регіональної інноваційної політики, завдань, функцій органів регіональної влади, що здійснюють формування та реалізацію інноваційної політики на регіональному рівні; метод синтезу дозволив визначити пріоритетні напрямки з удосконалення регіональної інноваційної політики на сучасному етапі.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи відбувалась на трьох конференціях, що знайшло відображення у відповідних публікаціях.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕГІОНІВ

Поняття « інноваційна політика регіону» поєднує в собі три категорії: «політика», «регіон», «інновації», що з позицій публічного управління визначає управлінські аспекти організації інноваційного розвитку регіонів при активних регуляторних діях органів влади та місцевого самоврядування.

Політика – в широкому розумінні, це система заходів з організації діяльності суспільних інститутів, з метою врегулювання взаємовідносин між суб'єктами, за для забезпечення певного консенсусу в системі суспільних відносин [12, с. 494]. Поняття «політика» аналізується вченими у трьох основних значеннях:

- як загальні напрями державного управління певною інституцією, організацією, установою, партією [2, с.1035];
- як лінія поведінки в чому-небудь, певне ставлення до кого-, чого-небудь;
- як радикальна діяльність, участь в антиурядових виступах [2, с.1035].

Словосполучення « інноваційна політика регіону» кваліфікується як цілеспрямована управлінська діяльність держави (органів державної влади), метою якої є досягнення певних стратегічних цілей. Іншими словами, політика – це процес прийняття важливих організаційних рішень.

Розуміння економічної категорії «інноваційна» потребує розкриття суті поняття «інновація», **яке** походить від латинської «innovare» – оновлювати, змінювати [32]. Поняття «інновація» було застосовано в 1911 р. Йозефом Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку». Інновацію науковець розглядав як зміну, яку слід впроваджувати та використовувати в промисловості з метою збільшення прибутку, адже саме прибуток являється рушієм подальшого розвитку [34].

Від початку першого застосування термін «інновація» набув набагато ширшого значення, тому єдиного визначення даного поняття на сьогоднішній момент не існує. В сучасній економічній теорії існує багато варіантів визначень поняття «інновація».

Відповідно ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» інновації – це знову створена, удосконалена конкурентоздатна технологія, певні види продукції або послуг, організаційно-технічне рішення у виробничій, адміністративній, комерційній сферах, що суттєво покращують структурні і якісні характеристики у виробництві або соціальній сфері [21]. В широкому розумінні інновація – це нововведення, які підвищують результативність діяльності людини та поліпшують якість життя.

В сучасному світі рівень потреб постійно збільшується, а тому час вимагає від людини створення інновацій, які б забезпечували задоволення цих потреб. Саме в ході своєї діяльності людина створює інновації. Поява інновацій та впровадження їх у життя відбувається через діяльність людини.

Виходячи із вищесказаного, під інноваційною політикою слід розуміти організацію діяльності стратегічного рівня, яка спрямована на досягнення мети, реалізацію певних принципів, інтересів, цінностей у сфері інноваційної діяльності. Інноваційна діяльність, як економічна категорія невід’ємно включає в собі просторові фактори. Така діяльність може здійснюватись на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. В даному дослідженні нас цікавить саме регіональний рівень.

У відповідності з законом України «Про засади державної регіональної політики» регіони – це територіальні утворення, які потребують стратегічного управління розвитком в соціальній, економічній, екологічній, гуманітарній сферах. Цей же закон визначає, що «державна регіональна політика – система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних,

економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності» [19].

Інноваційна політика в регіоні має враховувати інноваційні його можливості, стан інноваційного потенціалу, рівень інноваційної спроможності, тобто здатності створювати і застосовувати інноваційний продукт на основі наявних територіальних ресурсів.

Процес управління стратегічним розвитком регіону здійснюється через регіональну політику, а невід'ємною особливістю будь-якого розвитку, на сучасному етапі, є саме впровадження інновацій, тому, під інноваційною політикою на регіональному рівні слід розуміти сукупність заходів з реалізації встановлених цілей і пріоритетів розвитку інноваційної діяльності в регіоні, яка орієнтована на вирішення територіальних проблем, поліпшення соціально-економічного розвитку регіону через ефективне використання його інноваційного потенціалу.

Управління стратегічним розвитком світових економічних та політичних процесів, переорієнтація економіки на розвиток регіонів набуває важливого значення в публічній сфері. Території, враховуючи власні переваги, ресурси на регіональному рівні, здатні більш ефективно здійснювати свою діяльність, а від так, збільшувати свою конкурентоспроможність на глобальному рівні. Передача повноважень у регіони покращує управління його соціально-економічним розвитком. Будь-який розвиток – це зміни, що відбуваються через нововведення. Тому впровадження інновацій є запорукою розвитку регіону.

Стратегічні напрями інноваційної діяльності в регіоні забезпечують: в першу чергу, органи влади (державної та регіональної), які регулюють інноваційний процес на регіональному рівні, здійснюють координацію та підтримку у визначених пріоритетних напрямках; організації та установи, які формують інноваційну інфраструктуру регіону – сукупність державних і приватних установ та організацій, які беруть безпосередню участь в усіх стадіях інноваційного процесу [14]; підприємства, установи, організації, які

безпосередньо займаються інноваційною діяльністю (розробкою та впровадженням інновацій). Отже, суб'єктами інноваційної політики регіону є: центральні та регіональні органи влади, інноваційна інфраструктура, інноваційні підприємства (рис. 1.1).

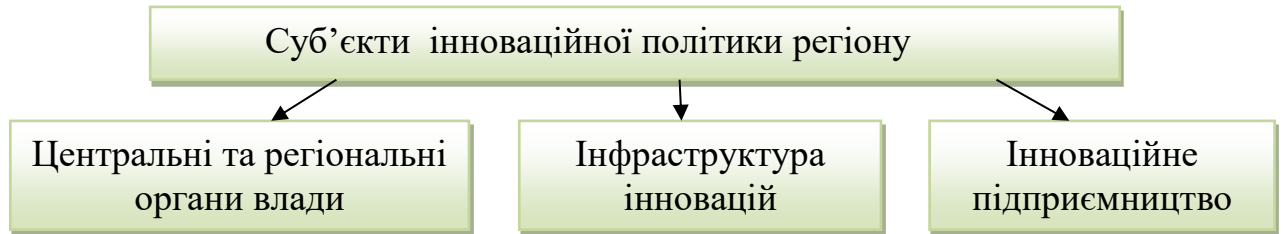

Рис. 1.1. Суб'єкти інноваційної політики регіону

Інноваційна політика дозволяє ефективно використовувати та постійно вдосконалювати інноваційний потенціал, забезпечує умови для розробки та застосування інновацій і, як наслідок, сприяє розбудові інноваційної системи регіону. Тому об'єктами політики є регіональний потенціал, механізм функціонування інновацій, безпосереднє створення та впровадження яких є метою інноваційної діяльності (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Об'єкти інноваційної політики регіону

Спрямування політики інновацій на вирішення регіональних проблем, поліпшення соціально-економічного розвитку території, задоволення потреб внутрішнього ринку за рахунок широкого та ефективного впровадження інновацій основна задача урядових структур. Влада повинна забезпечити створення на території регіону сприятливого інноваційного середовища, сформувати умови для накопичення знань, перетворення їх у науково-технічні розробки та продукцію, забезпечити впровадження інноваційних

продуктів у важливі галузі економіки, соціальну сферу та, як результат, підвищити конкурентоспроможність регіону в цілому.

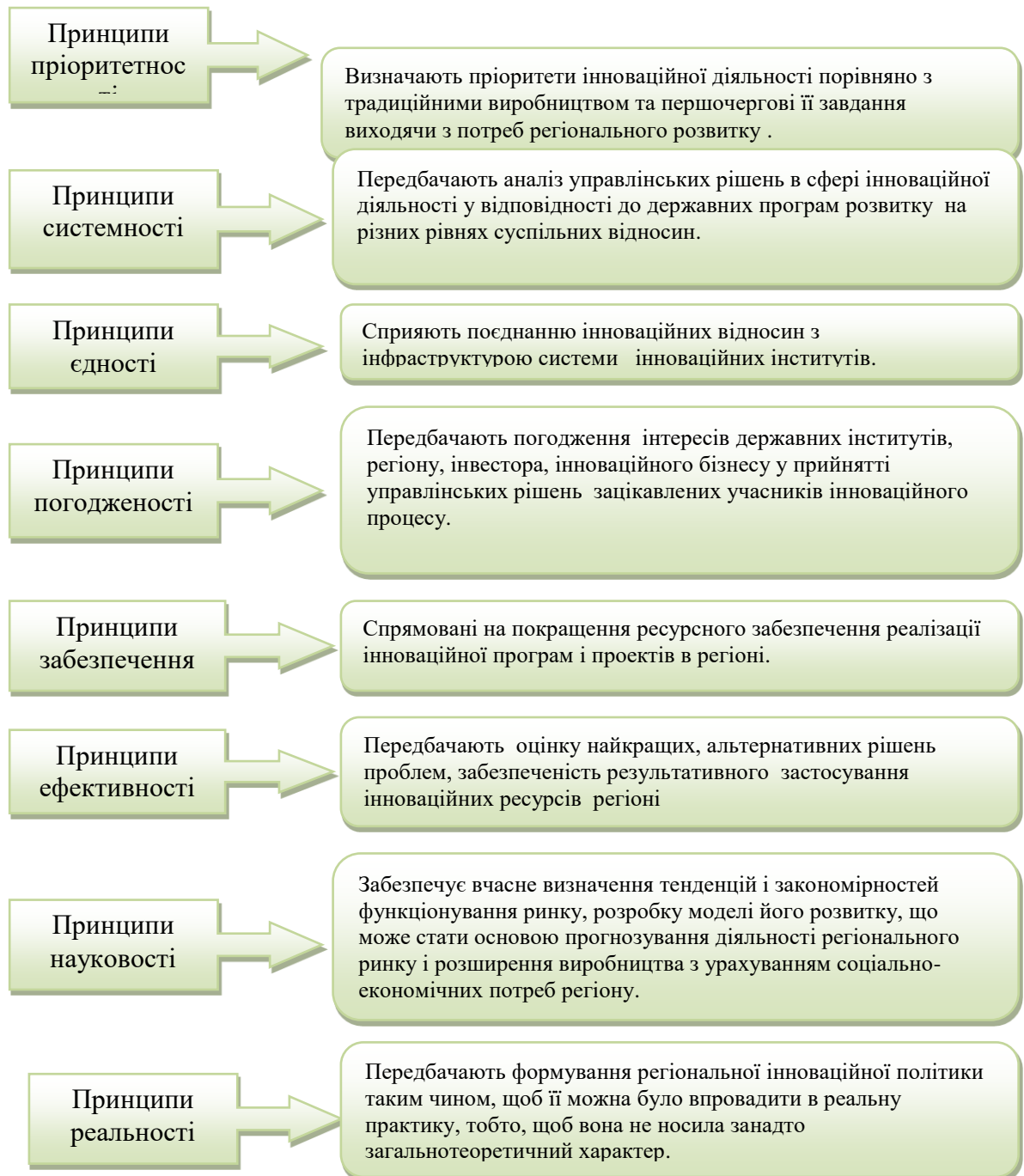

Рис. 1.3 Основні принципи інноваційної політики регіону[3, 31].

Відповідно до мети перед владою стоять ряд задач:

- створення сприятливого інноваційного середовища;
- формування високого інтелектуального потенціалу регіону;

- виявлення та застосування внутрішніх інноваційних резервів, інноваційного потенціалу;
- здійснення організаційних заходів для інноваційного розвитку регіону;
- формування потреб у науково-технічних розробках, підтримка досліджень в пріоритетних напрямках економіки;
- удосконалення кадрового потенціалу;
- інформування суспільства щодо інноваційної діяльності в регіоні [14].

Основні завдання інноваційної політики регіону досягаються при застосуванні наступних основних принципів, а саме: пріоритетність, системність, єдність, узгодженість, забезпеченість, ефективність, науковість та реальність прийняття управлінських рішень [3] (рисунок 1.3).

Інноваційний розвиток регіонів це складова державної інноваційної політики, яка надає поштовх та орієнтири для інновацій, спираючись на світовий досвід і теоретичну базу, створює необхідні умови для функціонування механізму їх реалізації, наукового вирішення проблем, а з другого, – забезпечує участь наукової та інноваційної сфери регіону у вирішенні соціально-економічних і науково-технічних проблем держави [7, с. 578].

Ефективна інноваційна політика визначає пріоритети розвитку країни в цілому, правові засади здійснення інноваційної діяльності, принципи і механізми управління, готує й реалізує програми і проекти, що мають загальнодержавне значення. Регіональні інновації формуються відповідно до мети і завдання національної інноваційної політики та має відповідати вимогам законодавства, зокрема Законам України «Про інноваційну діяльність», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій» та іншим законодавчим і нормативним актам.

На регіональному рівні управління полягає в тому, що б загальнодержавні напрями інноваційної діяльності впровадити на

підпорядкованих територіях. Розвиток інноваційних технологій в умовах економіки знань, має визначати основні цілі регіонального інноваційного розвитку, шляхи та механізми залучення всіх учасників регіонального інноваційного процесу, та формувати високоефективну регіональну інноваційну систему.

На сучасному етапі інноваційна політика регіону формується органами влади у вигляді затвердження та реалізації регіональних програм інноваційного розвитку та здійсненні інноваційних проектів. Програми затверджуються обласними радами і виконуються відповідними місцевими органами влади, на яких покладений і контроль за їх виконанням. Регіональна інноваційна програма являє собою систему цілей, узгоджених за ресурсами, виконавцями, термінами реалізації та комплексом заходів, підпрограм, проектів інноваційного розвитку в регіоні.

Висновки до розділу 1

У першому розділі визначено теоретичні основи публічного управління інноваційною політикою регіонів. Сформульовано визначення, що інноваційна політика регіонів це сукупність заходів з реалізації встановлених цілей і пріоритетів розвитку інноваційної діяльності в регіоні, яка орієнтована на вирішення територіальних проблем, поліпшення соціально-економічного розвитку регіону через ефективне використання його інноваційного потенціалу. Встановлено, що суб'єктами інноваційної політики на регіональному рівні є: центральні та регіональні органи влади, інноваційна інфраструктура, інноваційні підприємства. Об'єктами політики в сфері інноваційного розвитку регіонів є інноваційний потенціал регіону, інноваційна система регіону, інновації. Її основними задачами є: створення високого інноваційного потенціалу в регіоні, формування сприятливого інноваційного клімату в регіоні; забезпечення інноваційного розвитку регіону; підтримка наукових досліджень; формування кадрового потенціалу; інформаційна діяльність з населенням в питаннях інноваційного розвитку. Стратегія публічного управління інноваціями в регіоні формується на основі

державної інноваційної політики, з чітким дотриманням інноваційного законодавства України. Вона реалізується через затвердження програм інноваційного розвитку та здійснення інноваційних проєктів.

РОЗДІЛ II.

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Регуляторні дії органів публічної влади передбачають наявність відповідної законодавчої бази, адже їх робота регламентується законами. В Україні застосовується розгалужене законодавство в інноваційній сфері до нього належать: Конституція України, Господарський кодекс, низка законів, указів Президента, підзаконних актів у формі постанов Кабінету Міністрів України, наказів органів виконавчої влади, які регулюють організаційні, правові, економічні засади інноваційної діяльності. Крім того існує цілий ряд нормативно-правових актів, які регламентують роботу регіональних органів влади в сфері регулювання інноваційної діяльності. Конституцією України встановлено вихідні правові передумови державної інноваційної політики, статтею 54 громадянам гарантується право на свободу наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав [10].

Низка законів регламентують інноваційну діяльність в Україні, що при формуванні інноваційної політики слід враховувати. До таких відносяться: Закону України «Про інноваційну діяльність», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про наукові парки», Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», Закону України «Про інвестиційну діяльність» тощо.

Закон «Про інноваційну діяльність» визначає інноваційну діяльність в Україні як шлях проектного управління інноваційними процесами, даним законом встановлено організаційні механізми та засоби фінансової підтримки виконання інноваційних проектів [21]. Фінансове регулювання інноваційної діяльності також передбачає Закон України «Про інвестиційну діяльність». Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» регулює процес комерціалізації знань.

Відповідно до ряду нормативно-правових актів, таких як : Закон України «Про інноваційну діяльність», Закон України «Про наукові парки», Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» формується і розвивається інноваційна інфраструктура регіону, яка є складовою регіональної інноваційної системи, а регіональна інноваційна система, як було зазначено вище, є одним із об'єктів інноваційної політики. Загальне бачення розвитку інноваційної діяльності в Україні обумовлено у: Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, Концепції розвитку національної інноваційної системи, Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері.

Сукупність заходів з реалізації цілей і пріоритетів розвитку інноваційної діяльності в регіоні повинні здійснювати органи регіонального управління при формуванні політики інноваційного розвитку, спрямовувати діяльність на створення сприятливого інноваційного середовища і умов для підвищення інноваційної активності в науково-інноваційній сфері. Цілі визначаються на основі довго- (із урахуванням пріоритетів використання інноваційних ресурсів на загальнодержавному рівні та стратегій розвитку короткострокового планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіону. На регіональному рівні дані цілі та пріоритети знаходять своє вираження у програмах регіонального розвитку та реалізації інноваційних проектів.

На сучасному етапі головним стратегічним документом будь-якого регіону являється Стратегія регіонального розвитку. На основі сформованої стратегії кожен регіон будує свою інноваційну політику. Усі обласні центри України мають Стратегії регіонального розвитку, які затверджені на період до 2020 року. Вони формулюють бачення майбутнього розвитку регіону. Фактично кожна стратегія у своєму змісті має пункти щодо інноваційного розвитку регіону, як складової економічного розвитку в цілому. З метою реалізації стратегій розвитку органи регіональної влади мають затверджувати

регіональні програми. В інноваційній сфері – це регіональні інноваційні програми.

«Основними завданнями регіональної інноваційної програми є: забезпечення ефективного управління інноваційними процесами; виробництво вітчизняної високотехнологічної, конкурентоспроможної на вітчизняних та світових ринках продукції; ефективне використання природно-ресурсного потенціалу; стимулювання інноваційної активності підприємств за рахунок власних фінансових, майнових, трудових, інтелектуальних ресурсів; наповнення державного і місцевих бюджетів; насичення ринку споживчих товарів та послуг вітчизняного виробництва; підготовка кадрів для інноваційної діяльності» [20].

Стратегічні механізми розвитку інноваційної діяльності регіонів також передбачені у Програмах соціально-економічного розвитку, які затверджуються щорічно. Обласними радами прийнято ряд програм, які містять фрагменти організації інноваційної діяльності у певних галузях, зокрема програми розвитку сільського господарства, підтримки середнього та малого підприємництва, програми з енергозбереження.

Стратегії інноваційного розвитку регіонів України спрямовується на створення інноваційної інфраструктури, зокрема бізнес-інкубаторів, індустриальних парків, бізнес-центрів, центрів трансферу технологій; популяризації інновацій шляхом проведення виставково-ярмаркових та презентаційних заходів; підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня кадрів сфери підприємництва через проведення семінарів, навчань, тренінгів, круглих столів тощо; технологічне оновлення та модернізація; розвитку органічного виробництва в сільському господарстві; впровадження заходів з енергозбереження.

Щодо інноваційних проектів, то їх реалізація залежить від декількох факторів, а саме: наявність в регіоні відповідної інноваційної інфраструктури та наявного фінансування. Під інноваційною інфраструктурою регіону слід розуміти сукупність інноваційних інституцій, які, спільно діючи,

забезпечують підтримку інноваційного процесу на усіх його стадіях. Її можуть формувати комерційні організації, органи влади, громадські організації тощо.

Суб'єкти реалізації інноваційних проектів на регіональному рівні стикаються з проблемами недосконалого формування інноваційної інфраструктури, зокрема щодо наявності фінансових структур, тому, відповідно до статистичних даних інноваційну діяльність підприємства в регіонах України здійснюють переважно за власний рахунок. Також, на нашу думку, проблемними є питання взаємодії між наявними об'єктами інноваційної інфраструктури. Низький рівень взаємодії, недостатність фінансування спричиняє низькі показники з реалізації інноваційних проектів.

Формування науково-технічних та інноваційних напрямів програм розвитку Житомирської області до 2027 року визначено розвиток елементів інноваційної інфраструктури. В області налічується близько 20 інноваційних інституцій, до складу яких входять в переважній більшості підрозділи вищих навчальних закладів, науково-дослідні інститути, науково-виробничі компанії, науковий та індустріальний парки, громадські організації. Проте, як зазначено у самій програмі, науково-освітня кадри мало співпрацюють із промисловістю області [17, ст.4].

У програмі передбачені заходи щодо здійснення підтримки інноваційної діяльності регіону: 1) фінансової та кредитно-грошової підтримки науки, інвестицій, проектів спрямованих на залучення інвестицій; 2) розвиток елементів інноваційної інфраструктури; 3) інформаційно-просвітницька робота [17]. Вони доволі скромні, у першому розділі заходи носять загальний характер, найбільше у програмі представлені заходи інформаційно-просвітницької роботи.

Джерелами фінансування заходів є обласний та місцевий бюджети, інші джерела. Проте, слід зауважити, що заплановані показники програми та планові показники бюджету суттєво відрізняються. Так у 2019 році, відповідно до програми, інноваційні заходи мали б бути профінансовані із

обласного бюджету в сумі 2733, 0 тис. грн., проте, відповідно до рішення щодо затвердження бюджету області, на її фінансування передбачено всього 400 тис. грн..

Висновки до розділу 2

У другому розділі проведено дослідження нормативно-правового забезпечення та механізмів реалізації інноваційної політики в регіонах України.

Інноваційна політика Житомирського регіону формується на базі Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року, усі громади переважно самостійно визначають стратегічні напрями інноваційного розвитку та формують свою інноваційну політику у щорічних програмах соціально-економічного розвитку, що унеможлиблю стратегічне бачення результатів інноваційної діяльності в цілому. Жодна громада не має затвердженої інноваційної стратегії.

Здійснено аналіз інноваційної політики Житомирського регіону, в порівнянні з іншими областями, вона сформована більш широко, проте має дещо декларативний характер, вона, більшою мірою, спрямована на інформаційно-просвітницькі заходи. Інноваційний потенціал регіону низький, у 2019 році всього 23 підприємства здійснювали інноваційну діяльність в регіоні, фінансування інноваційних проєктів здійснювалось, в основному, за власні кошти підприємств. Науково-дослідна робота мало спрямована на внутрішній ринок регіону. Така ситуація може пояснюватись недостатньою діяльністю об'єктів інноваційної інфраструктури, які б мали здійснювати маркетингові дослідження інноваційних потреб регіону, організовувати заходи з трансферу технологій та комерціалізації інновацій. Та все ж головна проблема – відсутність фінансового ресурсу. Отже, РІП в Україні першочергово має бути спрямована на формування стратегічного бачення інноваційної діяльності, формування сприятливого інноваційного клімату, пошук фінансових ресурсів для реалізації інноваційних проєктів.

РОЗДІЛ III.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕГІОНІВ

Аналіз механізмів реалізації інноваційної політики в регіонах України та її нормативно-правового забезпечення можна зауважити, що вона носить допоміжний характер і є частиною стратегії розвитку країни та регіонів. В основному вона є складовою промислової політики регіону. Лише Житомирський, Івано-Франківський, Дніпропетровський та Кіровоградський мають затверджені програми інноваційного розвитку, проте, як показав аналіз інноваційної політики Житомирської області місцеві органи влади не мають достатнього фінансування та нормативної основи для розробки самостійних інноваційних програм.

Нормативно-правовою основою може стати стратегія інноваційного розвитку регіону – документ на тривалу перспективу. Сучасна концепція стратегічного управління інноваційною сферою передбачає одночасне використання стратегічного планування інновацій, яке, у свою чергу, має на увазі вироблення інноваційної стратегії, а також тактико-оперативне управління реалізацією цієї стратегії, що, власне кажучи, і являє собою інноваційна політика. Стратегічні напрями інноваційного розвитку регіону повинні давати відповідь на питання, як впровадження інновацій в економіку зможуть стати основою його конкурентоспроможності, забезпечити гідний рівень життя людей відповідної території.

Впровадження стратегічних напрямів інноваційного розвитку регіону передбачає здійснення наступних заходів: визначення мети інноваційного розвитку регіону; опис сильних і слабких сторін регіону; встановлення пріоритетних секторів регіональної економіки; визначення стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку регіону, конкретних завдань та напрямів інноваційної діяльності; аналіз регіональної інноваційної системи, її моделювання, визначення органів управління інноваційним розвитком

регіону; налагодження співпраці між об'єктами регіональної інноваційної системи, виконавцями завдань стратегії та зовнішнім середовищем; передбачення фінансових ресурсів та інвестицій в інноваційну сферу регіону; вивчення бачення громадськості щодо напрямків інноваційного розвитку регіону, інформування її про плани, заходи та їх виконання; прогнозування впливу запланованих заходів на соціально-економічний розвиток регіону; моніторинг та контроль за виконанням інноваційних проєктів; здійснення постійного аналізу ефективності інноваційної стратегії.

Ми вважаємо, що інноваційна стратегія регіонального розвитку це довгостроковий документ, який визначає майбутні результати інноваційної діяльності на територіальному рівні, формує бачення майбутнього регіону. Аналіз сильних і слабких сторін розвитку регіону забезпечує визначення пріоритетних секторів регіональної економіки та визначення стратегічних пріоритетів інноваційного його розвитку, постановку конкретних завдань та напрямів інноваційної діяльності бізнесу, адже успішність регіону базується на зосередженні та використанні його переваг, підтримка інноваційного розвитку пріоритетних секторів економіки дозволяє здійснити економічний прорив регіону в цілому. Важливим у цьому питанні є визначення найвагоміших секторів, та напрямів інноваційної діяльності, адже розпорошення ресурсу на велику кількість пріоритетів знижує ефективність стратегії, таким чином, на основі комплексного аналізу визначається найбільш підходящий тип стратегії .

Для побудови ефективної стратегії інноваційного розвитку регіону потрібно провести порівняльний аналіз успішного досвіду публічного управління регіональними інноваційними системами в розвинутих країнах. Таке порівняння може стати базою для моделювання необхідної системи та організації співпраці між її об'єктами: регіональною інноваційною інфраструктурою, виробничою і науковою підсистемою, органами регіональної влади, національними та міжнародними компонентами.

Фінансування, яке необхідне для інвестування в інноваційну сферу регіону, повинне носити довгостроковий характер, бути стабільним і послідовними.

Стратегічні підходи до моделей публічного управління ресурсним забезпеченням регіонів дозволяє позбутися ручного механізму розподілу коштів, створити рівні стартові умови для всіх учасників інноваційного процесу. Важливе значення для формування інноваційної стратегії регіону має максимальне залучення інститутів громадянського суспільства, що дає можливість використання широкого спектру ідей, залучення нових партнерів та ресурсів для реалізації заходів публічного управління. Покращення механізмів публічного управління прогнозуванням результатів впровадження заходів також має важливе значення, адже дає розуміння того, як інновації можуть вплинути на соціально-економічний розвиток, на даному етапі важливим є передбачення різних варіантів розвитку з метою вибору найкращої з альтернатив.

Розробка ефективних стратегій розвитку регіону потребує постійного моніторингу та аналізу результативності прийняття управлінських рішень. В механізмах публічного управління стратегічним розвитком регіонів значну роль відіграє послідовне виконання поставлених завдань, умови стратегічного планування можуть змінюватись, моніторинг та аналіз дають бачення того, що потрібно переглянути, адаптувати, які зміни до стратегії необхідно впровадити.

Інструменти реалізації стратегічних напрямів розвитку інновацій в регіонах повинні бути спрямовані на: становлення інноваційної моделі розвитку регіону; впровадження новітніх форм управління інноваційною діяльністю в середині регіону та у взаємодії із зовнішнім середовищем; створення та розвиток необхідної регіональної інфраструктури; створення сприятливих умов інноваційної діяльності; залучення інвестицій в інноваційну сферу; розвиток та залучення регіональних інтелектуальних ресурсів; стимулювання розвитку малих інноваційних підприємств;

формування та посилення кадрового потенціалу регіону, створення сприятливого інноваційного середовища.

Удосконалення механізмів публічного управління регіонами, які є цілісними системами, забезпечить ефективність їх функціонування у взаємодії з компонентами соціальних мереж, груп, структур зацікавлених у його розвитку, а саме, органів влади, місцевого самоврядування, підприємництва, освітніх та наукових центрів, інститутів громадянського суспільства. Інтеграційну функцію у організації інноваційного процесу відіграють соціальні мережі, які на основі реалізації принципів соціальної комунікації та розвитку партнерських відносин, забезпечують формування соціального капіталу, що активізує інноваційні процеси та покращує інноваційне середовище в регіоні. [8].

Самостійно інноваційна політика, не в змозі забезпечити інноваційний розвиток, якщо він не підтримується громадськістю. Тому першочерговим завданням інноваційних змін на різних рівнях публічного управління, має бути формування сприятливого інноваційного середовища. Таке середовище формується на основі безперервного ланцюжка взаємодії: суспільства, яке бажає якісних змін, готове до них, сприймає ці зміни як цінність; органів влади, які забезпечують сприятливі умови для впровадження цих змін; освітніх і наукових структур, що формують інтелектуальний капітал спроможний виробити нові знання; бізнесу як інституту, який забезпечить перетворення нових знань.

Суспільні інститути повинні усвідомити нагальну потребу у якісних змінах, бути готовими до сприйняття нових знань, навіть, технологій, механізмів управління орієнтованих на впровадження нововведень. Сьогодні нові знання не сприймаються як цінність, відсутня мотивація до постійного навчання, перенавчання, адаптації до змін. Причинами такого явища є низький рівень інноваційної культури, недостатня мотивація інноваційної діяльності, низька ступінь підтримки нових інноваційних продуктів інститутами державної влади.

Розвиток інноваційної культури забезпечить активізацію впровадження нових знань, умінь, навичок, норм поведінки як окремої особистості, так і всього суспільства, які спрямовані на адекватне відношення до нововведень, вміння діяти творчо, конструктивно, ініціативно; вона допомагає створити в суспільстві атмосферу, при якій нова ідея сприймається як цінність, яка приймається цим суспільством і підтримується ним [28]. Сприйняття інновації як цінності формує у суспільства потребу у ній та спонукає усіх учасників інноваційного процесу задовольняти ці потреби. Проблемні моменти наявні і у взаємодії між об'єктами інноваційної інфраструктури.

Комунікативним інструментом такої взаємодії, може стати створення об'єктів інформаційної інфраструктури в інноваційній сфері, на регіональному рівні ними можуть бути офіційні сайти, які функціонують у кожній обласній державній адміністрації. Варто зауважити, що інформація щодо інноваційних процесів в регіонах на даних інтернет-порталах представлена недостатньо.

Інформація на офіційних інтернет-порталах має бути чітко структурованою, доступною, бути корисною та включати наступні пункти: засади державної та регіональної інноваційної політики; опис інноваційного потенціалу регіону та його інноваційної інфраструктури; формування запиту бізнесу на інноваційні розробки; створення баз науково-дослідних розробок регіонального рівня; перелік доступних фінансових ресурсів; формування інформаційних баз для налагодження співпраці між учасниками інноваційного процесу; інформування щодо наявних можливостей міжрегіонального та міжнародного співробітництва; висвітлення інформації про здобутки і інноваційній сфері.

Публічне управління процесом формування сприятливого інноваційного середовища пов'язане з налагодженням відкритого суспільного діалогу, з цією метою потрібно створити технопарки, інноваційні кластери, активізувати підприємницьке середовище, сформувати нові

інститути управління, громадські організації, комунікаційну платформу розв'язання актуальних проблем інноваційного розвитку регіонів [9].

Технологічна платформа це добровільне об'єднання владних структур, підприємств та організацій, метою яких є налагодження комунікацій між усіма учасниками інноваційного процесу, їх завдання є не стільки отримання прибутку, скільки налагодження взаємодії з метою реалізації стратегічних планів регіонального інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності територій. Об'єднавши офіційні майданчики для вирішення спільних потреб, можна створити єдиний інформаційний простір для збору та обробки інформації в інноваційній сфері. Корпоративне утворення – це об'єднання малим інноваційним підприємствам навколо потужної структури, що дає можливість використовувати її глобальний досвід і мережу міжнародних експертів.

Організація підприємницького руху також дієвий інструмент налагодження взаємодії. Прикладом такого утворення можуть бути науково-виробничі об'єднання, які діють від створення інновації до її впровадження. Організація форумів громадянського суспільства, дискусійно-комунікаційних майданчиків дозволяє в одному місці зібрати винахідників, виробників, експертів в інноваційній сфері для обміну досвідом, представлення своїх проектів, винаходів, розробок. Сучасне публічне управління інноваційним розвитком регіону покликане створити на відповідній території сприятливе інноваційне середовище на основі соціальної взаємодії усіх учасників інноваційної діяльності регіону, яка базується на систематизації та ефективному використанні наявних у них інформаційних важелів.

Значну увагу в питаннях публічного управління інноваційним розвитком регіону необхідно приділити фінансуванню інноваційних секторів бізнесу, що дасть можливість заохочення економічних агентів території до інноваційного підприємництва. Державне фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності в Україні має тенденцію до скорочення. Регіональні та місцеві бюджети також не мають достатнього фінансового

ресурсу для активізації інноваційної діяльності відповідної території. Подолати обмежені можливості щодо фінансування інноваційної сфери може механізм публічно-приватного партнерства, який дозволяє залучи кошти в соціально значимі інноваційні розробки.

Механізми державно-приватного партнерства успішно можна застосувати там, де держава і бізнес мають взаємний інтерес, але проводити самостійні дії їм не вигідно економічно, або соціально [1]. Взаємодія органів публічної влади і бізнесу в інноваційних проектах має взаємовигідний характер (рис. 3.1).

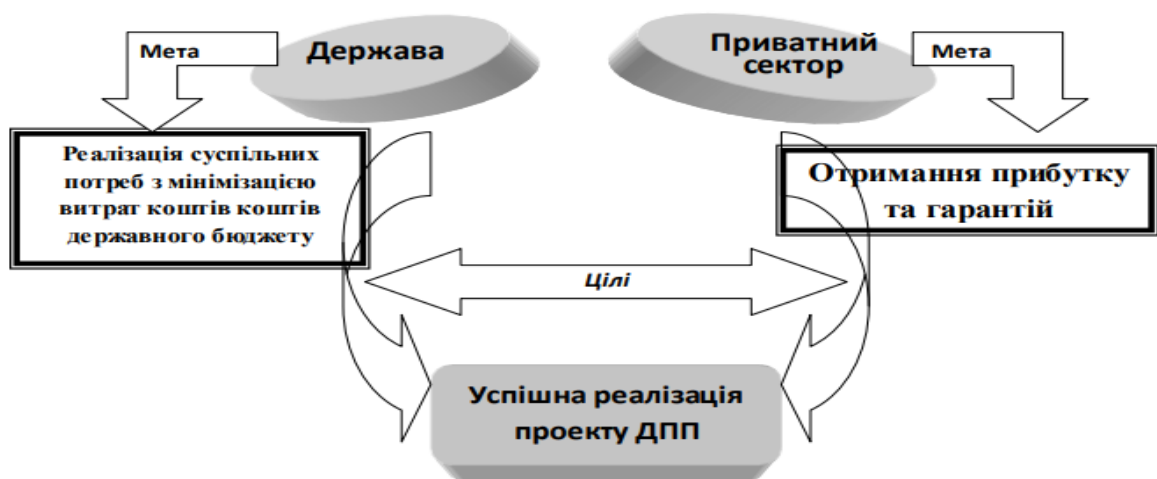

Рис. 3.1 Цільові орієнтири сторін публічно-приватного партнерства [1]

Органи публічної влади основні переваги державно-приватного партнерства вбачають в активізації інноваційно-інвестиційного клімату, підвищенні результативності функціонування інноваційної інфраструктури, стимулювання підприємницької діяльності, можливість використання знань приватних структур тощо. Перевагами бізнесу є використання недоступних ресурсів, спрощення дозвільних процедур, розширення можливостей отримати пільговий кредит.

Ефективність публічно-приватного партнерства в реалізації інноваційної політики регіону визначається формами співробітництва, напрямками впровадження соціальних інновацій та нових технологій,

формуванням взаємозв'язків між наукою і підприємництвом, підтримкою господарської діяльності, яка займається інноваційними проектами, формуванням інноваційної інфраструктури в регіонах. Ми вважаємо, що найбільш ефективними моделями публічно-приватного партнерства для інноваційного розвитку регіонів є концесійна та організаційна [27].

Концесійні моделі державно-приватного партнерства ґрунтуються на передачі «концесієдавцем концесіонеру права на створення, будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення, управління, користування, експлуатацію, технічне обслуговування об'єктів права державної чи комунальної власності, майнові зобов'язання господарюючих суб'єктів статутний капітал є власністю держави чи територіальної громади» [22]. Концесія – це механізм передачі державного майна в управління приватному сектору, в результаті чого з'являються нові можливості вирішення суспільно значимих проблем. Концесійні проекти в регіоні можуть бути спрямовані на енергозбереження, підвищення ступеня екологічної безпеки, розвиток транспортної інфраструктури, на охорону здоров'я, розвиток освіти. Передачею у концесію об'єктів забезпечується модернізація, удосконалення механізму прийняття управлінських рішень для розвитку інновацій.

Публічна організація побудови моделей публічно-приватного партнерства в регіонах реалізується через налагодження взаємозв'язків між публічним та приватним партнером, «у межах цієї моделі публічно-приватне партнерство розглядається як ефективний інструмент реалізації інноваційної політики» [27] на регіональному рівні. Організація партнерської діяльності визначається рядом етапів здійснення партнерських операцій протягом всього інноваційного процесу – від розробки інновацій до їх впровадження. Формами організації виступають:

- некомерційне партнерство на рівні науки – воно реалізується у створенні спеціальних служб, які забезпечують вивчення ринку, потреб

інноваційної діяльності регіону, надають супровід у оформленні прав інтелектуальної власності, веденні звітності;

- комерційне партнерство між освітніми, науковими організаціями та приватними структурами з метою комерціалізації розробок;

- партнерство на рівні джерел фінансування – створення венчурних та інших фондів для спільного державно-приватного інвестування;

- спільне створення кластерних об'єднань (інноваційних полісів, парків, центрів);

- міжнародне партнерство.

Застосування механізмів публічно-приватного партнерства забезпечує реалізацію «регіональних інноваційних проектів і програм, підвищує їх ефективність за рахунок участі приватних підприємств, створює основу для бездефіцитності бюджетів через використання власних ресурсів і підвищення ефективності публічних послуг, відбору кращих управлінських кадрів, техніки і технологій, підвищення якості обслуговування тощо» [26].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі стратегічними напрямками удосконалення інноваційної політики регіону було визначено покращення інструментів планування регіональної інноваційної діяльності в напрямку чіткого усвідомлення та розуміння майбутніх досягнень регіону від впровадження інноваційних проектів та балансування механізмів публічного управління різних рівнів при реалізації середньострокових та короткострокових завдань.

Доведено, що актуальним завданням управління інноваційними процесами в регіонах є організація ефективної інноваційної діяльності та створення сприятливого інноваційного клімату, це посилює соціальну взаємодію та формує інноваційний потенціал в інноваційній сфері регіону. Стратегічним напрямом залучення інвестицій в інноваційну сферу регіону є удосконалення механізмів управління публічно-приватним партнерством, які реалізують шляхи залучення фінансів для реалізації інноваційних проектів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено аналіз стану інноваційної політики регіонального розвитку України та її регіонів на сучасному етапі, визначено її суть, проблеми та перспективи.

У першому розділі розкрито теоретичні засади формування інноваційної політики, визначено суть поняття «інноваційна політика регіону» сформульовано мету, завдання та основні принципи інноваційної політики на регіональному рівні. Визначено функції держави та органів регіональної влади у формування інноваційної політики, встановлено, що на сучасному етапі управління інноваційним розвитком формується органами влади у вигляді затвердження та реалізації регіональних програм розвитку та інноваційних проектів.

У другому розділі здійснено аналіз стану інноваційного розвитку регіонів України на сучасному етапі. Визначено законодавчу базу, на основі якої формується інноваційна політика регіону. Здійснивши аналіз інноваційної політики в Україні встановлено, що в регіонах вона формується на основі регіональних стратегій розвитку. Ряд областей (Житомирська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Кіровоградська) мають свої програми інноваційного розвитку. Інші регіони включають заходи з інноваційного розвитку до щорічних програм соціально-економічного розвитку. На основі аналізу Житомирської області з'ясовано, що основними проблемами у формуванні інноваційної політики є відсутність стратегічного бачення інноваційного розвитку, необхідної інфраструктури щодо забезпечення фінансування інноваційних проектів, низька взаємодія між учасниками інноваційного процесу.

У роботі запропоновано стратегічні напрями удосконалення механізмів публічного управління інноваційною політикою розвитку регіонів: розкрито важливість стратегічного планування інноваційної діяльності регіону, з'ясовано, що першочерговим завданням регіональної політики є формування

сприятливого інноваційного середовища, встановлено позитивний ефект від застосування механізмів державно-приватного партнерства в інноваційній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брайловський І.А. Державно-приватне партнерство: методологія, теорія, механізми розвитку : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 Донецький національний університет. Донецьк, 2014. 462 с. URL: <http://sp.nmu.org.ua> (дата звернення: 10.10.2019).
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / за ред.: Т.В.Бусел. Київ: Перун, 2005. С. 1033. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
3. Вилгін Є.А. Підходи до реалізації регіональної інноваційної політики держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua> (дата звернення: 15.09.2019).
4. Горбальюк С.А. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів публічної влади щодо формування регіональних інноваційних систем в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. № 3. С. 43-51. URL: <http://www.dridu.dp.ua> (дата звернення: 15.09.2019).
5. Гусева М.В. Розвиток інноваційної культури сучасного підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 38. С. 253-258. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua> (дата звернення: 22.09.2019).
6. Зянько В.В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія. Вінниця: Універсум, 2008. 397с. URL: <http://publish.vntu.edu.ua> (дата звернення: 22.09.2019).
7. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : монографія / за ред. В.М. Гаєця. Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ: Фенікс, 2003. 1008 с. URL: <http://ief.org.ua> .
8. Єрмакова О. А. Технологічні платформи як важливий інструмент формування інноваційного середовища в регіоні. *Економіка розвитку*. 2015. № 4. С. 5–13. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.10.2019).
9. Єрмакова О. А. Інструменти державної інноваційної політики України в контексті впровадження європейського досвіду. *Механізм регулювання економіки*. 2016. № 1. С. 85-96. URL: <http://mer.fem.sumdu.edu.ua>.

10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 16.09.2019).
11. Куценко Т.М. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 308–317.
12. Лісовий М.І. Політика. *Філософський енциклопедичний словник*/ за ред.: В.І.Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. С.494. URL: <http://shron1.chtyvo.org.ua> (дата звернення: 06.09.2019).
13. Луцків О. М. Регіональна інноваційна політика: особливості формування та проблеми реалізації . *Регіональна економіка*. 2015. №2. С. 153-162. URL: <http://ird.gov.ua> (дата звернення: 06.09.2019).
14. Малицкий Б.А. Стратегія інноваційного розвитку України: від розробки до реальної практики. *Наука та наукознавство*. 2011. № 2. С. 6-21. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.09.2019).
15. Наукова та інноваційна діяльність України : Статистичний збірник. Київ. 2019.108 с. URL: <https://ukrstat.org/uk> (дата звернення: 20.09.2019).
16. Приходченко Т.А. Фактори та умови формування інноваційного середовища регіону. *Інтелект XXI*. 2017. № 4. С. 94-98. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.10.2019).
17. Програма розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності Івано-Франківської області до 2020 року. URL: <http://www.orada.if.ua>.
18. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Івано-Франківської області на 2019 рік. URL: <http://www.orada.if.ua>.
19. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
20. Про затвердження Методичних примірних рекомендацій щодо підготовки регіональних інноваційних програм : Наказ Держінформнауки від 05.02.2014 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 16.09.2019).
21. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 16.09.2019).

22. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 10.10.2019).
23. Про пріоритеті напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 05.12.2012 р. № 3715-17. URL: <https://zakon.rada.gov>.
24. Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки України : Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
25. Рогатіна Л.П. Стратегічне управління економічним розвитком, його особливості та роль у формуванні конкурентних переваг регіону. *Економіка і держава*. 2018. № 2. С. 92-96. URL: <http://www.economy.in.ua>.
26. Розум Г.М. Державно-приватне партнерство як ефективний інструмент реалізації інноваційної політики регіонів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 90-92. URL: <http://www.investplan.com>.
27. Сімсон О. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 222-230. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення 06.10.2019).
28. Соболев Т. В. Інноваційна культура як основа розвитку сучасного суспільства. *Філософія. Політологія*. 2014. № 4. С. 29-32. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення 15.10.2019).
29. Терьошкіна Н.Є. Інноваційна політика як інструмент реалізації національної інноваційної стратегії. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014, №2. С. 151-161. URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua>.
30. Узунов В.В. Розвиток інноваційної інфраструктури регіонів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2019).
31. Узунов В.В. Формування механізмів регіональної інноваційної політики. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С.113-128. URL: <http://www.economy.in.ua> (дата звернення: 06.09.2019).
32. Федулова Л.І. Формування регіональних інноваційних систем у контексті принципів європейської інноваційної політики. *Академічний огляд*. 2014. № 1. С. 144-155. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

33. Фокин Н.И. Экономика: Вначале было слово. URL: <https://ecanet.ru/word> (дата звернення: 06.09.2019).

34. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Капіталізм, соціалізм, демократія. Москва: Ексмо, 2007. 864 с.